

MARTA SZYMAŃSKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 ORCID ID: 0000-0001-7810-6698

WŁADZA I POLITYKA

W CZASACH NOWOŻYTNYCH

DYPLOMACJA I SPRAWY WEWNĘTRZNE

Misja Jana Zawadzkiego na dwory Europy Północnej w 1633 roku a geneza polityki zagranicznej Władysława IV Wazy

Jan Zawadzki's mission to the North European courts in 1633
and the origin of the foreign policy of Władysław IV Vasa

Misja Jana Zawadzkiego do krajów Europy Północnej w 1633 r. jest obecna w wielu opracowaniach historycznych dotyczących polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a także samego króla Władysława IV Wazy. Najczęściej jest przedstawiana jako element akcji dyplomatycznej Władysława IV z lat 1633–1634, gdy król wysłał do różnych państw europejskich osiem poselstw mających zapoczątkować realizację jego planu odzyskania szwedzkiego tronu. Większość historyków koncentrowała się jednak na zagadnieniach związanych z poselstwem Zawadzkiego do konkretnego kraju, nie podejmując się całościowej analizy celów, okoliczności i rezultatów tej misji. Jedyny artykuł poświęcony w całości misji Zawadzkiego z 1633 r. opublikował na łamach „Revue d'histoire diplomatique” w roku 1934 holenderski historyk Jozef Kleyntjens¹. Podstawą do jego napisania była relacja z poselstwa opublikowana przez Juliana Ursyna Niemcewicza w trzecim tomie *Zbioru pamiętników historycznych o dawnej Polsce*² oraz źródła z archiwów holenderskich. Tekst ten pozostaje nieznanym polskim badaczom, wzmiankuje o nim jedynie Anna Kalinowska w artykule o dziennikach Sir Johna Fineta³.

¹ J. Kleyntjens, *Une ambassade polonaise en 1633*, „Revue d'histoire diplomatique” [Paryż] 1934, s. 355–369.

² *Relacja z poselstwa Jana Zawadzkiego w roku 1633*, [w:] J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, t. III, Lipsk 1839.

³ A. Kalinowska, *Polscy dyplomaci na dworze Karola I Stuarta w „Dziennikach” sir Johna Fineta*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2003, t. III, nr 1, s. 121–146.

Jan Zawadzki – dyplomata, żołnierz, urzędnik

Niewiele też uwagi poświęcają historycy postaci samego posła⁴. Tymczasem życiorys Zawadzkiego wskazuje, że był ważną osobistością nie tylko na dworze Władysława IV, ale także Zygmunta III. Jego wybór do pełnienia poselstwa na dwory Europy Północnej w 1633 r. wynikał nie tylko z zażyłości z królem, ale – może i przede wszystkim z tego powodu – z jego wcześniejszego doświadczenia i posiadania odpowiedniej wiedzy oraz kontaktów.

Jan Zawadzki (1580–1645), syn Jana, sędziego ciechanowskiego oraz Izabeli Guldenstern⁵, w wieku 18 lat rozpoczął naukę w słynnym kolegium jezuickim w Braniewie⁶. Najprawdopodobniej po ukończeniu tam studiów wyjechał do Lowanium, gdzie kontynuował swoją edukację⁷. Możliwe, że to w tym czasie młody Zawadzki miał okazję uzupełnić uniwersyteckie wykształcenie o sprawy związane z wojskowością na służbie u hrabiego Krzysztofa Emden, kuzyna Zygmunta III z Fryzji Wschodniej⁸. Król Zygmunt III utrzymywał bliskie kontakty z tą częścią rodziny, a o szczególnej zażyłości z hrabią Krzysztofem świadczy wymieniana przez nich korespondencja oraz królewskie poparcie spraw kuzyna u arcyksięcia Alberta, gubernatora Niderlandów⁹. Zawadzki widocznie zrobił dobre wrażenie na Krzysztofie, ponieważ ten, jak pisze Kasper Niesiecki, „tak go ukochał, że go do Zygmunta III w legacji od siebie wyprawił¹⁰”. Niewątpliwie poseł przysłany przez bliskiego krewnego oraz jego wesołe i przyjazne usposobienie¹¹ zagwarantowały Zawadzkiemu sympatię króla już na początku ich znajomości. Ponadto przysły dyplomata miał odznaczać się niezwykle skuteczną w wywiązywaniu się ze swoich obowiązków¹². Król postanowił wypróbować zdolności dyplomatyczne

⁴ Jego krótkie biogramy możemy znaleźć w artykule Stanisława Achremczyka poświęconym dzięjom rodu Zawadzkich z Wąplewa oraz w pracy Adama Przybośa i Romana Żelewskiego poświęconej staropolskim dyplomatom. Por. S. Achremczyk, *Zawadzcy na Wąplewie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2018, nr 1, s. 11–57; A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia*, Warszawa 1959, s. 207–208.

⁵ A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 207.

⁶ M. Broniarczyk, *Wykształcenie świeckich senatorów w Koronie za Władysława IV*, „Kwartalnik Historyczny” 2012, t. II, s. 302.

⁷ S. Achremczyk, *Zawadzcy na Wąplewie*, s. 13; A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 207.

⁸ Hrabia Emden był synem Katarzyny Wazy, siostry Jana III, z małżeństwa z hrabią Edzardem II. Por. R. Skowron, *Budowanie prestiżu królewskiego rodu. Związki rodzinne Wazów z dynastiami europejskimi*, „Studia Europea Gnesnensia” 2019, t. XX, s. 51–81.

⁹ R. Skowron, *Budowanie prestiżu*, s. 67.

¹⁰ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. X, Lipsk 1845, s. 105.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

Zawadzkiego i wyznaczył go do pośrednictwa między Polską i Szwecją w roku 1598, a następnie, w 1609, wysłał go spod Smoleńska do elektora brandenburskiego¹³. Najważniejszym osiągnięciem początkującego dyplomaty był w tym okresie sukces, który odniósł jako komisarz królewski ds. rozwiązania problemów w Kurlandii w 1616 r. doprowadzając do usunięcia ks. Wilhelma Kettlera i osadzenia na jego miejscu jego bratanka Fryderyka¹⁴.

Po powrocie do kraju Zawadzki dołączył do grona dworzan królewicza Władysława, a w roku 1621 objął urząd podstolego ciechanowskiego, który piastował do 1637¹⁵. Wcześniej już został też mianowany sekretarzem królewskim, na co wskazuje list Zygmunta III do Zawadzkiego z 5 października 1617 r.¹⁶ i prawdopodobnie pełnił tę funkcję aż do momentu otrzymania kasztelanii gdańskiej w 1637¹⁷. W roku 1624 i 1625 był członkiem orszaku towarzyszącego królewiczowi Władysławowi w jego podróżach do krajów zachodniej Europy¹⁸. Była to okazja do zacieśnienia więzi z królewiczem i być może to właśnie wtedy Władysław dostrzegł u Zawadzkiego predyspozycje do realizacji tak ważnych dla niego misji dyplomatycznych już po objęciu tronu Rzeczypospolitej. Poza poselstwem z 1633 r., Jan Zawadzki sprawował ponownie misję do Anglii i Hagi w 1636¹⁹. W tym samym roku posłował również do Paryża²⁰. Cele tych misji znów dotyczyły kwestii małżeństwa – początkowo z palatynówną, a po niepowodzeniu tego planu z Marią Gonzagą, co jednak wtedy również nie przyniosło pozytywnego rezultatu – mediacji europejskiej i pośredniczenia w sporze ze Szwedami. W roku 1638 Władysław wysłał Zawadzkiego do elektora brandenburskiego w sprawie sporu o cła morskie²¹. Później, w 1642 r. i kolejnych latach, Zawadzki był delegowany do spraw pruskich (hołd miast pruskich) oraz kurlandzkich, tym razem wprowadzając tam na księżęcy tron ks. Jakuba Kettlera²².

W swojej karierze wojskowej zasłużył się Zawadzki podczas oblężenia Smoleńska, a później, w latach 1627–1629 również w trakcie wojny o ujście Wisły²³. Zwłaszcza w konflikcie ze Szwedami miał okazję sprawdzić swoje zdolności żołnierskie, ponieważ

¹³ A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 207.

¹⁴ *Ibidem*; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, s. 105.

¹⁵ M. Broniarczyk, *Wykształcenie świeckich senatorów*, s. 302.

¹⁶ Zygmunt III do Jana Zawadzkiego, Warszawa, 5 X 1617, BK PAN, rkps 289. List ten przesuwa o cztery lata wstecz datację przyjętą przez Broniarczyka, który uważał, że Zawadzki był sekretarzem najpewniej od 1621 r. Por. M. Broniarczyk, *Wykształcenie świeckich senatorów*, s. 268, przyp. 55.

¹⁷ A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 209.

¹⁸ *Ibidem*, s. 208.

¹⁹ *Ibidem*, s. 208–209; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, s. 105.

²⁰ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, s. 105.

²¹ A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 209.

²² K. Niesiecki, *Herbarz polski*, s. 105–106.

²³ S. Achremczyk, *Zawadzcy na Wąplewie*, s. 13.

w bitwach pod Malborkiem i Świeciem stanął na czele własnej chorągwi²⁴. Zawadzki opracował w 1634 r. również plan kampanii pruskiej przeciw Szwedom²⁵.

Życiorys Jana Zawadzkiego obfituje w wątki związane z Pomorzem, Inflantami i szczególnie z Kurlandią. Poza licznymi poselstwami sprawowanymi do władców tych północnych krajów, Zawadzkiego łączyły z nimi także i więzy krwi – jego pierwsza żona Sabina Zofia von Schwerin była córką inflanckiego marszałka Jana Ulrycha²⁶. Natomiast w roku 1642 król nadał mu urząd wojewody parnawskiego²⁷, co w oczywisty sposób przypieczętowało jego przywiązanie do Inflantów. Od początku służby – jako dyplomata, żołnierz i urzędnik – na dworach polskich Wazów jego znajomość spraw północnych była niewątpliwie najważniejszym czynnikiem, który sprawiał, że Zygmunt III i Władysław IV chętnie używali Zawadzkiego do różnorodnych misji w tych regionach. Można powiedzieć, że Jan Zawadzki był swego rodzaju specjalistą od spraw Inflant, Kurlandii i Prus, o czym świadczy również i powierzenie mu przez Władysława IV w 1633 r. tak ważnej dla niego misji, która wymagała od wykonującego ją dyplomaty dużego doświadczenia, ale także lojalności wobec króla.

Źródła do dziejów poselstwa

Podstawę źródłową do badań nad poselstwem Jana Zawadzkiego z 1633 r. stanowi – poza jego instrukcją poselską – korespondencja urzędników dworskich i dyptomatów na służbie elektora brandenburskiego oraz władców Anglii, Szwecji, Republiki Weneckiej, Hiszpanii i Francji. Wiele spośród tych dokumentów zostało już przebadanych przez historyków zajmujących się tematyką związaną z polityką zagraniczną Władysława IV Wazy. Często jednak badacze nie wykorzystywali pełnego potencjału wymienianych przez siebie źródeł lub też ich następcy kontynuujący badania nie powracali do materiału źródłowego.

Tak jest w przypadku źródeł do przebiegu misji Zawadzkiego na dworze elektora brandenburskiego. W pracy Adama Szelałgowskiego znajdujemy zaledwie jedno zdanie informujące nas o rozmowie przeprowadzonej przez Zawadzkiego z Janem Pfennigiem, starostą malborskim na temat możliwości powrotu na szwedzki tron starszej linii Wazów. Szelałgowski powołuje się tutaj na relację Pfenniga do elektora wysłaną z Malborka 12 marca 1633 r., której oryginał znajduje się w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie²⁸. Ze wspomnianej relacji Jana Pfenniga nie skorzystał w ogóle

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 208.

²⁶ S. Achremczyk, *Zawadzcy na Wąplewie*, s. 14.

²⁷ M. Broniarczyk, *Wykształcenie świeckich senatorów*, s. 302.

²⁸ A. Szelałgowski, *Rozkład Rzeczy i Polska za panowania Władysława IV*, Oświęcim 2017, s. 45.

Władysław Czapliński, omawiając negocjacje polsko-brandenburskie, będące częścią opisywanego przez niego poselstwa Zawadzkiego. Czapliński wymienia tylko dwa listy elektora brandenburskiego do margrabiego Zygmunta oraz odpowiedź daną Zawadzkiemu 2 kwietnia²⁹. Z uwagi na to, że źródła te zostały wykorzystane w opracowaniu bardzo wąskiego zakresu misji z 1633 r. należałoby przebadać je gruntownie raz jeszcze, a dokładniejsze opisanie rozmów prowadzonych przez Zawadzkiego na dworze elektora brandenburskiego wymaga poszerzenia bazy źródłowej chociażby o dokumenty wymienione przez Szelągowskiego.

W archiwum berlińskim Szelągowski znalazł też dokumenty dotyczące rozmów prowadzonych przez Zawadzkiego ze Stanami Niderlandzkimi. Jest to szczegółowy – na co wskazują podane przez autora informacje – opis propozycji Władysława w kwestiach handlowych opatrzony datą 19 maja 1633 r., a także list z 24 maja będący protestem posła szwedzkiego w Hadze, Ludwiga Camerariususa wobec tych propozycji i odpowiedź Stanów Niderlandzkich na polskie poselstwo z 30 maja³⁰. List Camerariususa wskazuje na to, że również i w Riksarkivet w Sztokholmie mogą znajdować się źródła dotyczące misji Zawadzkiego.

Zupełnie niewykorzystane i w ogóle nieznane pozostają źródła do poselstwa Zawadzkiego podane przez Kleyntjensa w wymienionym powyżej artykule. Holenderski historyk pisze: „Archiwa królewskie w Hadze zawierają mnóstwo dokumentów związanych z misją Zawadzkiego (zwłaszcza Uchwały Stanów Generalnych z 17, 19, 29, 30 i 31 maja 1633 r. oraz Stanów Prowincjonalnych Holandii i Fryzji Zachodniej z 24 i 27 maja)”³¹. Kilka stron dalej autor przytacza też odpowiedź udzieloną polskiemu posłowi przez wielkiego pensjonariusza Adriana Pauw³². Źródła wymienione przez Kleyntjensa oraz te odnalezione przez Szelągowskiego w Berlinie mogą stanowić podstawę do szczegółowego poznania negocjacji prowadzonych przez Zawadzkiego w Holandii.

Podobnie przedstawia się sytuacja w przypadku wykorzystania materiału źródłowego dotyczącego angielskiej części poselstwa. Wyczerpujący spis tych źródeł podaje Jan Fedorowicz w książce *England's Baltic Trade in the Early Seventeenth Century. A Study in Anglo-Polish Commercial Diplomacy*. W przypisach do krótkiego fragmentu mówiącego o misji Zawadzkiego autor ten wymienia kilkanaście różnych dokumentów znajdujących się w zbiorach The National Archives, zwłaszcza w kolekcjach State Papers 88/8 (Poland), Calendar of State Papers, Domestic 1633–1634 oraz opublikowanych przez Historical Manuscripts Commission³³. Na szczególną uwagę zasługuje kolekcja State

²⁹ W. Czapliński, *Polska a Prusy i Brandenburgia za Władysława IV*, Wrocław 1947, s. 72–73.

³⁰ A. Szelągowski, *Rozkład Rzeszy*, s. 50.

³¹ J. Kleyntjens, *Une ambassade polonaise en 1633*, s. 361.

³² *Ibidem*, s. 364.

³³ Należy tu wymienić przede wszystkim: Memoriał Zawadzkiego do królowej Czech, V 1633, NAL, SP 88/8 fol. 148; Odpowiedź na propozycje Zawadzkiego, 30 V 1633, *ibidem*, SP 88/8 fol. 153; Roe do

Papers dotycząca spraw polskich. Oprócz ośmiu dokumentów wymienionych przez Fedorowicza, znajdują się tam również inne warte zbadania w kontekście misji Zawadzkiego. Wymienić należy zwłaszcza listy Zadzika do Roe'a z 19 stycznia 1633 r., Władysława IV do Roe'a z 20 stycznia oraz do Karola I z marca, a także list Roe'a do Karola I z 30 lipca oraz petycję do Zawadzkiego w sprawie Edmunda Canon, więźnia w Edynburgu³⁴. Należy dodać, że ów zespół obfituje w źródła także i dla innych kwestii związanych z Rzeczpospolitą. Jeszcze mniej uwagi poświęcił temu poselstwu Edward Mierzwa, pisząc na temat relacji polsko-angielskich w pierwszej połowie XVII w. i nie skorzystał w swojej książce przy okazji przedstawiania misji Zawadzkiego z żadnego wspomnianego dokumentu³⁵.

Z większym zainteresowaniem historyków spotkały się depesze weneckich dyplomatów przebywających na dworze angielskim i w Hadze, które zebrane zostały w zbiorze *Calendar of State Papers Venice*. O listach Vicenza Gussoniego i Alvise Contariniego, omawiając projekt małżeństwa Władysława IV z palatynówną, piszą m.in. Andrzej Korytko³⁶ i Kalinowska³⁷. To małżeństwo jest zdecydowanie najczęściej przywoływanym tematem w związku z poselstwem Zawadzkiego. Bardzo bogaty w informacje związane z tym projektem jest zbiór korespondencji Elżbiety Stuart wydany pod redakcją Nadine Akkerman, z którego korzystał m.in. Ryszard Skowron³⁸. O misji Jana Zawadzkiego jest mowa w czterech listach³⁹, wśród których znajduje się także i wymieniany przez

Władysława IV, 10/20 XI 1633, *ibidem*, SP 88/8 fols. 187–188; Propozycje Zawadzkiego, 16 VI 1633, *ibidem*, SP 88/8 fol. 149; Memoriał Coke'a z jego rozmowy z Zawadzkiem, 17 VI 1633, SP 88/8 fol. 151; Memoriał nt. misji Zawadzkiego, VI 1633, *ibidem*, SP 88/8 fol. 155; Władysław do królowej Czech, *ibidem*, HMC 12th Report Appendix pt. 2 II, s. 2; Windebank do Coke'a, 18 V 1633, *ibidem*, HMC 12th, s. 10–11; Nethersole do Coke'a, 25 V 1633, *ibidem*, HMC 12th, s. 13. Dokumenty dotyczące pomocy udzielonej przez Roe'a Zawadzkiemu w uzyskaniu bardziej konkretnej odpowiedzi: *ibidem*, CSPD 1633–1634 nr 46, s. 156–157; nr 62, s. 161; nr 47, s. 178; nr 10, s. 189; nr 35, s. 209. Por. J. Fedorowicz, *England's Baltic Trade in the Early Seventeenth Century. A Study in Anglo-Polish Commercial Diplomacy*, Cambridge 1980, s. 300–301.

³⁴ Zadzik do Roe'a, 19 I 1633, NAL, SP 88/8 fol. 128; Władysław IV do Sir Tomasza Roe'a, 20 I 1633, *ibidem*, fol. 131; Władysław IV do Karola I, III 1633, *ibidem*, fols. 138, 140; Gordon do Coke'a, 15–25 VII 1633, *ibidem*, k. 163; Instrukcje dla Gordona, 26 VIII 1633, *ibidem*, k. 167; Petycja do polskiego ambasadora w sprawie Edmunda Canona, VI 1633, *ibidem*; Roe do Karola I, 30 VI 1633, *ibidem*, k. 165.

³⁵ E.A. Mierzwa, *Anglia a Polska w pierwszej połowie XVII w.*, Warszawa 1986.

³⁶ A. Korytko, *Echa nad Wisłą. Dyplomaci weneccy o mariażu Władysława IV z Elżbietą Wittelsbach*, [w:] *Ad Fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Z. Jaroszewicz-Pierślawcew, I. Makarczyk, Olsztyn 2006.

³⁷ A. Kalinowska, *The Polish match? British diplomacy, Poland-Lithuania and the Stuart-Vasa Dynastic alliance project*, „Sarmatia Europaea” 2010/2011, vol. II, s. 7–27.

³⁸ R. Skowron, *Pax i Mars. Polsko-hispańskie relacje polityczne w latach 1632–1648*, Kraków 2013.

³⁹ Elżbieta Stuart do Vane'a, Haga 20 III 1633, *The Correspondance of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia*, N. Akkerman, t. II (1632–1642), Oxford 2011, nr 85, s. 173; Jan Zawadzki do Elżbiety Stuart,

Fedorowicza list Zawadzkiego do Elżbiety z 30 maja 1633 r. Palatynowa i jej otoczenie byli oczywiście żywo zainteresowani rozwojem rozmów dotyczących polskiego mariażu córki, w związku z tym warty uwagi jest też znajdujący się w British Library zbiór korespondencji sekretarza Elżbiety i angielskiego agenta w państwach niemieckich Sir Francisa Nethersole⁴⁰.

Kolejnym po Wenecji krajem katolickim, w którym zainteresowanie wzbudziło poselstwo polskie posła do krajów protestanckich była Francja. Przebywający w Niemczech markiz de Feuquieres i rezydujący w Hadze Henri Brasset informowali dwór francuski przede wszystkim o projekcie kalwińskiego małżeństwa. Z listu markiza de Feuquieres z 10 lipca 1633 r. pochodzi pierwsza znana informacja mówiąca, że to Elżbieta Wittelsbach jest kandydatką na żonę Władysława IV. Z pracy Ryszarda Skowrona pt. *Pax i Mars. Polsko-hiszańskie relacje polityczne w latach 1632–1648* dowiadujemy się, że również hiszpański król Filip IV wiedział już w tym samym czasie co Francuzi (a może i nawet wcześniej) o planach małżeńskich Władysława. Świadczą o tym depeze Filipa IV do księcia de Feria i markiza de Castañeda z 13 lipca, w których król powołuje się na wcześniejszy list barona d'Auchy, hiszpańskiego dyplomaty posługującego m.in. do Polski⁴¹.

Wysyłając Jana Zawadzkiego na misję w 1633 r., zarówno król, jak i kanclerz wielki koronny Jakub Zadzik wyposażyli posła w wiele dokumentów. W zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych, Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie, a także w trzecim tomie wydanego drukiem *Zbioru pamiątek historycznych...* Niemcewicz zachowały się listy kredencyjne i polecające wystawione dla polskiego posła i jego instrukcja poselska. Władysław IV skierował listy do matki Fryderyka V, Luizy Julianny Orańskiej, margrabiny brandenburskiej Elżbiety Charlotty, wdowy po Gustawie II Adolfie Marii Eleonory, elektorów saskiego i brandenburskiego, kanclerza Oxenstierny, książąt Rzeszy⁴² oraz do króla Anglii Karola I Stuarta⁴³. Kanclerz Zadzik natomiast polecił Zawadzkiego opiece pewnego rajcy z Amsterdamu⁴⁴, napisał też w związku z tą misją

30 V 1633, *ibidem*, nr 94, s. 181–182; Roe do Elżbiety Stuart, Bulwick 30 VI 1633, *ibidem*, nr 100, s. 189–191; Elżbieta Stuart do Roe'a, Haga 8 IX 1633, *ibidem*, nr 106, s. 201–202.

⁴⁰ Listy do Lorda Carlisle'a *etc.*, The British Library, [1620–33], rkps 2593–2597.

⁴¹ R. Skowron, *Pax i Mars*, s. 129.

⁴² Władysław IV, król polski do Luizy Julianny Orańskiej, Warszawa 15 I 1633, AGAD, LL 32, k. 16–16v; Władysław IV do Elżbiety, margrabiny brandenburskiej, Warszawa, 15 I 1633, k. 15v–16; Władysław IV do Marii Eleonory, Warszawa, 22 I 1633, *ibidem*, k. 25v–26; Władysław IV do Jana Jerzego I, Warszawa, 22 I 1633, *ibidem*, k. 26v; Władysław IV do Jerzego Wilhelma, Warszawa, 22 I 1633, *ibidem*, k. 25–25v; Władysław IV do Axela Oxenstierny, Warszawa, 22 I 1633, *ibidem*, k. 26v; Władysław IV do książąt Rzeszy, Warszawa, 22 I 1633, *ibidem*, k. 26.

⁴³ Władysław IV do Karola I, 20 I 1633, J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiątek*, s. 124.

⁴⁴ Jakub Zadzik, kanclerz wielki koronny do pewnego rajcy z Amsterdamu, Warszawa 15 I 1633, AGAD, LL 32, k. 22–22v.

do Thomasa Roe⁴⁵ oraz w ślad za królem wystawił listy kredencyjne do kanclerza Oxenstierny i elektora Brandenburgii⁴⁶. Niemcewicz przedrukowuje też dwa listy Władysława IV do Jana Zawadzkiego z 1 listopada i do Karola I Stuarta z 15 grudnia 1633 r., a także wspomniany wcześniej list Zadzika do Oxenstierny⁴⁷, które są nieobecne zarówno w Libri Legationum, jak i w Tekach Naruszewicza.

Instrukcję poselską przygotowaną przez referendarza koronnego Jana Lipskiego i wystawioną w styczniu 1633 r. znaleźć można zarówno w Bibliotece Czartoryskich w formie łacińskiego rękopisu⁴⁸, jak i przetłumaczoną na język polski u Niemcewicza⁴⁹. Różnią się datą wystawienia – rękopis opatrzony został datą 24 stycznia, a wersja drukowana 20 stycznia. Pewne niewielkie różnice dostrzegalne są również w ich treści i nie można wykluczyć, że istnieją dwie kopie instrukcji.

Dokument wyznaczał posłowi kolejność odwiedzanych dworów, określał cele, które powinien na nich osiągnąć oraz argumenty, jakimi miał się posłużyć w rozmowach. Zawierał też propozycje dla każdego władcy i jednocześnie wskazywał korzyści płynące z udzielenia poparcia Władysławowi. Zalecenia dotyczące prowadzenia rozmów na każdym z dworów można postrzegać jako wytyczne dla oracji poselskiej, gdyż sama instrukcja nie zawiera jej treści – jak np. instrukcja do Anglii Jerzego Ossolińskiego z roku 1621⁵⁰. Nic nie wskazuje również na to, że Zawadzki otrzymał oracje w postaci osobnych dokumentów, jak np. Paweł Działyński posłujący do Anglii w roku 1597⁵¹. W instrukcji podkreślono, aby w rozmowach Zawadzki dbał o godność króla, ale dokument ten dawał mu stosunkowo dużą swobodę w prowadzeniu negocjacji, dostosowaniu argumentacji do okoliczności i przebiegu rozmów.

Poza wspomnianymi listami i instrukcją, Niemcewicz opublikował także relację poselską Zawadzkiego⁵². Powołują się na nią m.in. Przyboś i Żelewski w pracy *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia*, przytaczając jednak przy tej okazji oryginalny łaciński tytuł relacji Zawadzkiego: *Descriptio itineris et legationis, qua nomine Vladislai IV functus est ad principes Germaniae, reginam Suecia, reges Angliae et Galliae, et Belgii Status Foederatos a.D. 1633*⁵³. Nie informują, skąd wzięli ten

⁴⁵ BCz, rkps 128, k. 8.

⁴⁶ BCz, rkps 128.

⁴⁷ Zadzik kanclerz wielki koronny do kanclerza szwedzkiego Oxenstierny, J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników*, s. 124–127.

⁴⁸ Instrukcja dla Jana Zawadzkiego, 24 I 1633, BCz, rkps 365, s. 1803–1814.

⁴⁹ *Instrukcja dana Janowi Zawadzkiemu, staroście świeckiemu, podkomorzemu i posłowi J.K.M. do Niemiec, Holandii i Anglii, w Warszawie dnia 20. stycznia 1633 r. dana*, [w:] J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników*, s. 96–100.

⁵⁰ J. Ossoliński, *Pamiętnik (1595–1621)*, oprac. W. Czapliński, Wrocław 1952.

⁵¹ [P. Działyński], *Merkuriusz sarmacki z Niderlandów i Anglii*, oprac. R. Marciniak, Wrocław 1978.

⁵² *Relacja*, s. 100–123.

⁵³ A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 208.

tytuł, a pojawia się on w pracy Józefa Andrzeja Załuskiego z 1732 r. pt. *Programma Literarium Ad Bibliophilos; Typothetas, et Biblipegos, tum et quosvis Liberalium Artium amatores. JMci X. Jozefa Załuskiego Referendarza Kor. Opáta Hebd: publikowane*⁵⁴. Załuski sporządził swego rodzaju katalog manuskryptów, których publikację drukiem uważał za szczególnie wartościową dla dziejów Rzeczypospolitej. Jak wiadomo, zbiory Biblioteki Załuskich zostały wywiezione do Rosji po upadku powstania kościuszkowskiego, i jeśli autor *Programma...* posiadał kopię relacji Zawadzkiego, to może ona znajdować się w zbiorach rosyjskich.

Nie znając wspomnianego rękopisu, nie można mieć pewności, czy tekst opublikowany przez Niemcewicza jest zupełnie zgodny z oryginałem. Wątpliwość wzbudza to, iż wydawca przeplata ową relację listami dotyczącymi rozmów w Berlinie i Anglii wysyłanymi przez Zawadzkiego do Polski. Opublikowane fragmenty listów do Polski wskazują też na to, że poseł na bieżąco informował króla i kanclerza o rozmowach na poszczególnych dworach. Pierwotne wersje tych listów nie są znane polskim historykom lub w ogóle nie zachowały się w naszych zbiorach. Niemcewicz, opisując pobyt w Anglii, odwołuje się do dziennika poselstwa prowadzonego przez jednego z członków orszaku Zawadzkiego, i to może jest właśnie owo *Descriptio itineris...* Możliwe jest zatem, że opublikowana przez Niemcewicza relacja jest w istocie kompilacją relacji poselskiej złożonej królowi, listów wysyłanych na polski dwór podczas misji oraz diariusza poselstwa.

Trasa podróży posła

Relacja nie podaje informacji dotyczących orszaku posła; nie wiemy zatem nic ani o jego składzie, ani o liczebności. Zawiera jednak wiele danych o ceremoniale dyplomatycznym, przekazywanych i otrzymywanych darach, jak również opisy miast oraz uroczystości, w których brał udział Zawadzki – jak np. uroczysty wjazd Karola I Stuarta do Edynburga⁵⁵. Zagadnienia te nie są jednak związane z tematem niniejszego artykułu. Na uwagę zasługuje natomiast *itinerarium* poselstwa, które można opracować z dość dużą dokładnością w oparciu głównie o teksty opublikowane przez Niemcewicza.

Według instrukcji Zawadzki miał w pierwszej kolejności spotkać się z Jerzym Wilhelmem⁵⁶, ale poselstwo rozpoczął rzeczywiście od Królewca, do którego dotarł w lutym roku 1633⁵⁷. W Królewcu bowiem przebywała matka zmarłego Fryderyka V, Luiza Julianna Orańska oraz siostra palatyna i żona elektora brandenburskiego,

⁵⁴ Opis w elektronicznej bazie Bibliografii Estreichera, https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=nazwisko_imie&order=1&id=20741&offset=5880&index=1 (dostęp: 10.11.2019).

⁵⁵ *Relacja*, s. 113–115.

⁵⁶ *Instrukcja*, s. 96.

⁵⁷ A. Szelągowski, *Rozkład Rzeszy*, s. 43.

Elżbieta Charlotta. Zawadzkiemu polecono złożyć im kondolencje z powodu śmierci Fryderyka V i wyrazić gotowość Władysława IV do poparcia u cesarza zabiegów o zwrot Palatynatu jego spadkobiercom⁵⁸. Następnie poseł wyruszył do Berlina, gdzie dotarł na początku marca, ale nie zastał Jerzego Wilhelma, który przebywał wtedy w Dreźnie⁵⁹. Tam też udał się Zawadzki, ale w drodze został zawrócony listami od króla, aby zrezygnował ze spotkania z elektorem Saksonii i wrócił do Berlina⁶⁰, gdzie 30 marca uzyskał audiencję u elektora brandenburskiego, a następnie spotkał się z radcą Knesebeckiem. Do takich samych spotkań doszło jeszcze 3 kwietnia, przed wyjazdem posła z Berlina. Nie udało się jednak Zawadzkiemu przeprowadzić rozmów z kanclerzem szwedzkim Oxenstierną.

Dnia 6 kwietnia przybył Zawadzki do Wołogoszczy, gdzie przebywała Maria Eleonora, wdowa po Gustawie II Adolffie oraz ich córka, Krystyna Wazówna, u której poseł uzyskał audiencję 14 kwietnia⁶¹. Przebywając w mieście, Zawadzki miał też okazję spotkać się m.in. z Gustawem Hornem. Po niespełna dwutygodniowym pobycie wyruszył w dalszą podróż, kierując się do Holandii. W pierwszej połowie maja orszak poselski przejeżdżał przez Amsterdam, a 15 zatrzymał się w Lejdzie. Tam Zawadzki spotkał m.in synów wojewody ruskiego Wiśniowieckiego, a także Żółkiewskiego, prawdopodobnie Jana, syna hetmana.

Dzień później poseł wjechał do Hagi, gdzie od razu poinformował członka dworu Elżbiety Stuart o swoim przyjeździe i poprosił o spotkanie z nią⁶². Należy zwrócić uwagę, że nie nakazywała mu tego instrukcja. Relacja podaje, że z Elżbietą i jej córką spotkał się 17 maja, jeszcze przed posłuchaniem przed Stanami holenderskimi. Nie znajdujemy jednak w tekście żadnej informacji o tym, czego owa rozmowa dotyczyła. Wątek małżeństwa z palatynówną pojawia się w relacji dopiero dwa dni później, gdy poseł rozmawia z deputowanym Stanów holenderskich Humradem wyliczającym Zawadzkiemu, jak wiele korzyści przyniesie Władysławowi IV małżeństwo z palatynówną⁶³. Podczas pobytu w Hadze dochodzi też do dwóch spotkań z księżętami Palatynatu Reńskiego oraz z księciem Fryderykiem Henrykiem Orańskim.

Wyruszywszy z Hagi 1 czerwca, Zawadzki udał się w stronę portu, z którego miał popłynąć do Szkocji. Dnia 22 czerwca statek posła przybił do brzegu w Leith, oddalonego od Edynburga o niecałe trzy kilometry⁶⁴. Zawadzki uzyskał audiencję u Karola I Stuarta 26 czerwca, dzień po hucznie świętowanym wjeździe króla do miasta. W następnych

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ W. Czaplinski, *Polska a Prusy i Brandenburgia*, s. 72.

⁶⁰ *Relacja*, s. 100.

⁶¹ *Ibidem*, s. 103.

⁶² *Ibidem*, s. 106.

⁶³ *Ibidem*, s. 107.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 109.

dniach spotykał się m.in. z kanclerzem Lennoxem, a także z wpływowym hrabią Arundel. Zakończywszy w pierwszej połowie lipca pobyt na dworze Karola I, Zawadzki udał się w podróż po Szkocji i Anglii, podczas której doszło do spotkania z Thomasem Roe⁶⁵, angielskim dyplomatą zaprzyjaźnionym z Elżbietą Stuart.

Cele poselstwa

Zawadzkiemu polecono w 1633 r. odwiedzić sześć dworów, na których miał odbyć rozmowy z monarchami, wysoko postawionymi urzędnikami dworskimi i dyplomatami. Każde z tych spotkań miało być realizacją pewnego pomniejszego celu, które składały się na wcielenie w życie szerzej zakrojonych zamierzeń Władysława IV. Przyglądając się zatem bliżej temu, co poseł miał osiągnąć na każdym z dworów możliwe będzie zrekonstruowanie do pewnego stopnia głównych założeń polityki zagranicznej króla u progu jego panowania w Rzeczpospolitej.

Jak wiadomo, poselstwo rozpoczął od Królewca, do którego dotarł w lutym roku 1633⁶⁶. W Królewcu przebywała matka zmarłego Fryderyka V, Luiza Julianna Orańska oraz siostra palatyna i żona elektora brandenburskiego, Elżbieta Charlotta⁶⁷. Zawadzkiemu polecono złożyć im kondolencje z powodu śmierci Fryderyka V i wyrazić gotowość Władysława IV do poparcia u cesarza zabiegów o zwrot Palatynatu jego spadkobiercom⁶⁸. Jakkolwiek złożenie kondolencji pograżonej w żałobie rodzinie Fryderyka V nie było czymś nadzwyczajnym i mogłoby zostać uznane za zwyczajową kurtuazję, to nie można tego samego powiedzieć o wyraźnej politycznej deklaracji, jaką była obietnica poparcia interesów rodziny zmarłego przywódcy protestantów u cesarza. Królewiec nie został wymieniony w instrukcji poselskiej Zawadzkiego, niewątpliwie jednak była to zaplanowana wizyta, a deklaracja złożona w imieniu króla nie była samowolnym działaniem posła, tylko wykonaniem królewskich instrukcji, być może spisanych w tajnym dokumencie lub przekazanych ustnie. Dowodzą tego przede wszystkim kolejne rozmowy prowadzone przez Zawadzkiego w podobnie przyjacielskim wobec protestanckich władców tonie.

Głównym celem, który Zawadzki miał osiągnąć na dworze elektora brandenburskiego było przekonanie go, że jego obowiązkiem jest przyczynienie się do powrotu Władysława IV na tron szwedzki⁶⁹. Poseł miał oznajmić, że król „pewny o przywiązaniu

⁶⁵ *Ibidem*, s. 120.

⁶⁶ A. Szelągowski, *Rozkład Rzeszy*, s. 43.

⁶⁷ R. Skowron, *Pax i Mars*, s. 128.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 126–127.

⁶⁹ *Instrukcja*, s. 96.

elektora do siebie ufa, iż jako pokrewieństwem złączony ze Szwecją, przyłoży wszelkich starań do odzyskania dla Króla Jegomości korony szwedzkiej, do której mu śmierć Gustawa Adolfa otworzyła drogę⁷⁰. Swoje roszczenia do korony szwedzkiej polski król uzasadniał przypomnieniem, że jest „prawdziwym korony tej dziedzicem i właścicielem”⁷¹, a z tego wynika, iż póki on żyje, „póty posiadanie onej przez drugich [...] gorszącem jest dla świata”⁷².

Po spotkaniu z elektorem brandenburskim Zawadzki miał również zobaczyć się z jego siostrą Marią Eleonorą, wdową po Gustawie Adolfie i spróbować „ująć ją”⁷³ dla sprawy Władysława. W tym celu właśnie poseł udał się do Wołogoszczy, ale z Relacji wynika, że audiencję uzyskał u Krystyny Wazówny, córki zmarłego króla Szwecji, a nie u jej matki. W liście Władysława do Marii Eleonory znajduje się wytłumaczenie, że król zamierzał wysłać posła jeszcze do Gustawa Adolfa, ale zanim poseł dotarł do celu, Gustaw zmarł⁷⁴. Jak się wkrótce okazało, na nic zdał się także list do Marii Eleonory, gdyż jeszcze w Berlinie poseł dowiedział się, że na audiencję może go przyjąć jedynie Krystyna⁷⁵. Nie wiadomo, czy poseł konsultował się w sprawie postępowania w takim przypadku z królem lub kanclerzem, czy też sam postanowił, że wykona powierzone sobie zadanie, przekazując kondolencje córce zmarłego króla Szwecji, a nie wdowie po nim. Opisany spór o tytuły, który powstał, gdy szwedzki sekretarz odebrał listy wierzytelne od Zawadzkiego i zaczął uskarżać się, że pominięto w nim Karelię, Ingrię i Estonię⁷⁶, wskazuje również, iż listy te były zaadresowane do Krystyny. Poseł odpowiedział bowiem, że skierowane są do królowej szwedzkiej i „już w tym tytule zawarte są wszystkie księstwa do królestwa tego należące”⁷⁷. Niemniej jednak cel audiencji u królowej wciąż dotyczył „ujęcia jej”. Jak powiedział sam Zawadzki, prawdopodobnie zaniepokojony przeciągającym się sporem o tytułaturę, „nie przybyłem tutaj, bym wszczynał spory o tytuły, lecz bym uczucia króla pana mego nad ciężką stratą królowej Jejmości wyraził”⁷⁸. Z podanej dalej w tekście odpowiedzi marszałka królowej na mowę Zawadzkiego dowiadujemy się, że poseł wypowiedział w imieniu Władysława wiele miłych słów pod adresem zmarłego Gustawa Adolfa oraz jego córki, co bardzo podniosło ją na duchu⁷⁹.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, s. 97

⁷⁴ Władysław IV do Eleonory, królowej szwedzkiej, J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników*, s. 124–125.

⁷⁵ Jak pisał Zawadzki w liście do króla, „Przyszedł do mnie pan Knesebeck i w długiej rozmowie udzielił, że królowa-wdowa po Gustawie, będąc włączoną do regencji, nie może być Waszej Królewskiej Mości pomocną”. Por. *Relacja*, s. 100.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 102.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 103.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 104.

Prawdziwy cel tych rozbudowanych kondolencji uwidacznia się dopiero w zestawieniu relacji z Wołoszczą z wytycznymi, które otrzymał poseł na wypadek spotkania z kanclerzem szwedzkim Oxenstierną. Tam również polecono Zawadzkiemu wyrazić „żał króla z zgonu tegoż, gdyż aczkolwiek bądź był Gustaw nieprzyjacielem, był jednak bliskim krewnym i mężem najznakomitszych przymiotów”⁸⁰, zaraz potem powinien jednak dodać, że po śmierci króla Gustawa nadarza się okazja, by panowie szwedzcy przywrócili do panowania „prawego dziedzica i pana”⁸¹, czyli Władysława. Można zatem stwierdzić, że w istocie królowi najbardziej zależało na tym, aby szwedzka szlachta sama przekonała się do słuszności jego argumentów za przekazaniem mu władzy. Ta oddolna legitymizacja panowania w Szwecji była w tamtym okresie niewątpliwie lepszym gwarantem praw do tronu niż narzucanie ich siłą i Władysław musiał zdawać sobie z tego sprawę. Do osiągnięcia tego celu król potrzebował po swojej stronie osób mających wtedy największe poparcie w Szwecji, czyli rodziny zmarłego Gustawa Adolfa oraz mającego bardzo wysoką pozycję w kraju kanclerza Axela Oxenstierny.

Kolejną osobą, którą miał zjednywać polskiemu królowi Zawadzki był elektor saski Jan Jerzy. W tym przypadku Władysławowi zależało na wsparciu elektora nie tylko w sprawie jego starań o powrót na tron szwedzki, ale również w uzyskaniu funkcji mediatora między stronami biorącymi udział w wojnie trzydziestoletniej⁸². Z dostępnych źródeł wynika, że ostatecznie poseł nie udał się do Drezna, więc nie ma możliwości uzupełnienia informacji pochodzących z instrukcji poselskiej o korespondencję lub zapiski w *Relacji*. Warto zwrócić uwagę, że Jan Jerzy to pierwsza osoba, której według instrukcji Zawadzki miał przedstawić propozycję mediacji pokojowej Władysława⁸³.

Narracja uległa znów pewnej zmianie w przypadku Zjednoczonych Prowincji. Chociaż wyraźnie można dostrzec, że Zawadzki miał do zrealizowania te same cele, co w Saksonii, czyli uzyskać wsparcie praw Władysława do tronu szwedzkiego oraz jego mediacji pokojowej, to na pierwszy plan wysuwają się w tym przypadku zapewnienia o przyjaźni i pragnieniu zacieśnienia więzi, zwłaszcza na płaszczyźnie handlowej⁸⁴. W Hadze rozpoczął także poseł akcję na rzecz projektu małżeństwa Władysława z palatynówną. Spotkał się z księżną Palatynatu i jej córką⁸⁵ oraz rozmawiał na ten temat z radcą Humradem⁸⁶.

Bardzo podobnie przedstawiały się zamierzenia, które zrealizować miał Zawadzki na dworze Karola I Stuarta. Poseł miał uzyskać poparcie Wielkiej Brytanii w sprawie mediacji pokojowej Władysława oraz poprosić, „by Jego Królewska Mość [Karol I]

⁸⁰ *Instrukcja*, s. 97.

⁸¹ *Ibidem*, s. 98.

⁸² *Ibidem*, s. 97.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 98.

⁸⁵ *Relacja*, s. 106.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 107.

przyjął na siebie rokowanie o powrocie tej [szwedzkiej] korony prawemu jej dziedzicowi⁸⁷. Ta prośba, bardzo bezpośrednio i jednoznacznie zdefiniowana, ujawnia, że w planie Władysława Anglia miała odegrać szczególne znaczenie; w misji tej nie znajdujemy podobnej prośby skierowanej do innego władcy. Poza tym podniesiono, tak samo jak w Zjednoczonych Prowincjach, kwestie zacieśnienia współpracy w sferze handlu morskiego. W Anglii kontynuował Zawadzki rozmowy o małżeństwie swojego króla z palatynówną, na co wskazuje przede wszystkim *Relacja* oraz korespondencja między Thomasem Roe i Elżbietą Stuart.

Wspomniana powyżej oraz w podrozdziale dotyczącym źródeł do poselstwa korespondencja pozwala na dokładniejsze poznanie celów misji Jana Zawadzkiego. Niestety znaczna część wymienianych listów i dokumentów wymaga dalszych, dokładniejszych badań. Zapewne więcej można by powiedzieć o przebiegu rozmów z elektorem brandenburskim, gdybyśmy przeanalizowali oficjalną odpowiedź uzyskaną przez posła, o której zachowaniu się wiemy, ponieważ korzystał z niej Władysław Czaplński⁸⁸. Podobnie rzecz przedstawia się w przypadku Wielkiej Brytanii oraz Zjednoczonych Prowincji – opracowania historyczne wskazują nam bowiem na istnienie źródeł mogących rzucić więcej światła na faktyczne cele poselstwa z roku 1633⁸⁹. Gdy zestawiamy ze sobą źródła polskie i zagraniczne, bardzo jaskrawo rzuca się w oczy rozbieżność między akcentami stawianymi na poszczególne zamierzenia misji. Wspomniana już nieobecność Królewca na wytyczonej w instrukcji poselskiej trasie podróży to jeden z wielu dowodów na to, że Jan Zawadzki otrzymał dwa zestawy instrukcji. Jeden oficjalny, który przeznaczony był do wiadomości polskiej szlachty oraz taki, który umożliwiał Władysławowi realizację swoich zamiarów bez konieczności oglądania się na stany. Nic nie dowodzi tego lepiej niż znajdujący się w *Relacji* opis przyjazdu posła do Hagi, gdy pierwszym jego działaniem w tym mieście było skontaktowanie się z dworem królowej Elżbiety Stuart i umówienie z nią spotkania⁹⁰ – nawet przed posłuchaniem u Stanów Niderlandzkich! – chociaż nie zawierała takiego polecenia jego instrukcja poselska oraz potwierdzenie tego faktu przez samą Elżbietę w jej korespondencji⁹¹.

Na każdym z odwiedzanych dworów Zawadzki miał złożyć pewne propozycje korzyści, które osiągnie dany władca, popierając Władysława w sprawie jego powrotu na szwedzki tron i jego mediacji pokojowej. Można nazwać je swego rodzaju narzędziami,

⁸⁷ *Instrukcja*, s. 97.

⁸⁸ Odpowiedź Zawadzkiemu, 23 II (2 IV) 1633, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, por. W. Czaplński, *Polska a Prusy i Brandenburgia*, s. 73.

⁸⁹ Por. przyp. 31, 33 i 34 niniejszego artykułu.

⁹⁰ *Relacja*, s. 106.

⁹¹ Jan Zawadzki do Elżbiety Stuart, 30 V 1633, *The Correspondance of Elizabeth Stuart*, nr 94, s. 181–182; Roe do Elżbiety Stuart, Bulwick, 30 VI 1633, *ibidem*, nr 100, s. 189–191; Elżbieta Stuart do Roe'a, Haga, 8 IX 1633, *ibidem*, nr 106, s. 201–202.

którymi król chciał się posłużyć, aby zrealizować swoje zamierzenia. Najdalej posunięte i odnoszące się nie do osoby samego władcy (czy też organu sprawującego władzę) propozycje, zakrawające na ofertę sojuszu między państwami, zaprezentował poseł w Zjednoczonych Prowincjach oraz w Anglii. W Hadze Zawadzki zaczął od podkreślenia, że jest już drugim polskim posłem w tym kraju wysłanym przez Władysława od momentu jego wstąpienia na tron, który przybywa „z odnowieniem paktów przyjaźni i handlu, tak korzystnie dla obu narodów trwających”⁹². Miał też wyrazić pragnienie króla, aby „silniej jeszcze te sojusze stwierdzić”⁹³ – w instrukcji niemal te same zdania pojawiają się w odniesieniu do Wielkiej Brytanii: poseł miał przypomnieć o wcześniejszym poselstwie Janusza Radziwiłła, trwających od wieków związkach oraz zapewnić, że jego król „bardziej [je] jeszcze ścisnąć pragnie”. Zarysowuje się w ten sposób zamysł polskiego króla, aby zbliżyć się znacznie do protestanckich władców. Temu samemu celowi służyć miały rozmowy z elektorami Brandenburgii oraz Saksonii i próby pozyskania ich do przyłączenia się do konstruowanej w ten sposób przez Władysława grupy międzynarodowego nacisku na Szwedów, którzy z pewnością chętniej widzieliby na swoim tronie przyjaciela protestantów.

Ciekawie ujęte zostały owe narzędzia w przypadku wytycznych dla ewentualnych spotkań z Oxenstierną i Marią Eleonorą. Dotyczyły one bowiem przede wszystkim gwarancji zachowania praw protestantów w Szwecji pod panowaniem Władysława. Zawadzki miał zapewnić Jerzego Wilhelma, który był bratem Marii Eleonory, że „siostra elektora Jegomości wszystkie swe prawa zachowa”⁹⁴, co z pewnością odnosiło się głównie do kwestii wyznaniowej. Oxenstiernie natomiast obiecywał, „iż ten [Władysław] w czulej mieć będzie pieczołowitości dobro i pożytki Królestwa Szwedzkiego, ich wiarę, swobody i zwyczaje”⁹⁵. Nie dysponujemy żadną informacją, która sugerowałaby, że w tym kontekście poruszono opisywaną w historiografii kwestię zaproponowania Oxenstiernie przez Władysława funkcji gubernatora Szwecji w przypadku, gdyby przywrócono królowi panowanie w tym kraju⁹⁶. Być może Władysław uznał tę sprawę za drugorzędną w sytuacji, gdy deklarował chęć zachowania panującego w Szwecji porządku i uszanowania tamtejszych zwyczajów.

Działania te wpisują się w wyraźnie propagandowy charakter misji Zawadzkiego. Przesłaniem wysłanym za pomocą poselstwa przez Władysława była narracja przedstawiająca nowego polskiego monarchę jako władcę nie tylko tolerancyjnego wobec religii protestanckiej, ale chętnego do ścisłej współpracy z władcami tego wyznania. Temu samemu celowi służyło zasygnalizowanie planu małżeństwa z kalwinką, córką samego

⁹² *Instrukcja*, s. 98.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 96.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 98.

⁹⁶ W. Czaplński, *Polska a Prusy i Brandenburgia*, s. 71.

Fryderyka V, palatyna Renu, który w pierwszym okresie był symbolem rebelii wobec katolickiego cesarstwa. Innym ważnym elementem tego przesłania było sygnalizowane dążenie Władysława do pokoju i jego niechęć do prowadzenia wojny. Nie prosił żadnego z władców o wsparcie militarne przeciw Szwecji, ale co najwyżej o mediację między zwaśnionymi stronami. To kolejna bardzo istotna część wizerunku mediatora pokojowego – sam nie mógł wykazywać skłonności do użycia siły militarnej w rozwiązywaniu własnych problemów.

Opisywane poselstwo miało spełnić jeszcze jedną podstawową funkcję, równie ważną dla króla, jak kwestie propagandowe. W istocie można nawet powiedzieć, że była to druga strona tego samego medalu. Misja stanowiła próbę wysondowania reakcji na zaprezentowany w krajach Europy Północnej wizerunek polskiego króla i świadczące o nim działania obliczone na zbliżenie z władcami protestanckimi. Tak szeroko zakrojona akcja dyplomatyczna (obejmująca aż pięć krajów) ze szczegółowo opracowanym dla każdego dworu programem – zawierającym się w trzech elementach prowadzonych przez posła rozmów (prośby – argumentacji – obietnicy korzyści) musiała wzbudzić reakcje tych, do których była skierowana. Jednym z dworów, którego reakcją polski król był zapewne najbardziej zainteresowany, był dwór cesarza Ferdynanda II. Władysław liczył na to, że jego zbliżenie z protestantami zmanifestowane przez starania o rękę palatynówny oraz wystąpienie w roli mediatora pokojowego będą w stanie zmotywować Habsburgów do udzielenia mu pomocy w wojnie ze Szwecją i realizacji polityki dynastycznej⁹⁷.

Poselstwo Zawadzkiego w historiografii

Podobne wnioski odnośnie do celów poselstwa Zawadzkiego wysuwa również część badaczy zajmujących się tym tematem. Jednak w kwestii deklarowanej przez Władysława IV chęci współpracy z protestantami pojawiają się różnice w interpretacji jej zakresu i celów w wymiarze wyznaniowym. Adam Szelągowski uważał, że jest to akt świadczący o zbliżeniu do różnowierców⁹⁸, a Czaplński z kolei twierdził, że poselstwa do państw protestanckich nie stanowiły zmiany orientacji z katolickiej na różnowierczą⁹⁹. Ryszard Skowron uważa zaś, że jednym z warunków realizacji planów było utrzymanie poprawnych stosunków z państwami protestanckim i postrzega poselstwo jako demonstrację niezależności od Habsburgów¹⁰⁰.

⁹⁷ R. Skowron, *Pax i Mars*, s. 119–120.

⁹⁸ A. Szelągowski, *Rozkład Rzeczy*, s. 41.

⁹⁹ W. Czaplński, *Polska a Prusy i Brandenburgia*, s. 108.

¹⁰⁰ R. Skowron, *Pax i Mars*, s. 135.

Najwięcej uwagi badacze poświęcają jednak sprawie genezy planu małżeństwa Władysława IV z Elżbietą Wittelsbach. Po raz pierwszy działania króla związane z tym projektem na przełomie lat 1633–1636 przeanalizował Szelągowski. Wypowiadając się o misji Zawadzkiego w tym kontekście, wspominał jedynie o spotkaniu posła z holenderskim deputowanym Humradem, kiedy to Holender wysunął propozycję, aby polski król poślubił palatynównę¹⁰¹. Szelągowski zamyka kwestię roli poselstwa Zawadzkiego w planach królewskiego mariażu, pisząc, że nie ma źródeł, które mogłyby potwierdzić, że to było celem jego misji. Czaplński natomiast uważał, że Zawadzkiemu w ogóle nie polecono prowadzić rozmów na temat małżeństwa z palatynówną¹⁰². W pracy Przybosia i Żelewskiego pojawiło się natomiast ciekawe stwierdzenie, że ciepłe przyjęcie Zawadzkiego na angielskim dworze wynikało z tego, iż „snuto [tam] plany co do małżeństwa króla Władysława z Elżbietą¹⁰³”. Plan ten musiał zatem narodzić się jeszcze przed poselstwem i uznać należy, że członkowie dworu Karola I mieli jakieś przesłanki z polskiej strony, że taka możliwość w ogóle istnieje. W wielu publikacjach dotyczących tej tematyki ich autorzy odwołują się do artykułu Zofii Trawickiej o kalwińskim małżeństwie króla, aczkolwiek w odniesieniu do roli misji Zawadzkiego autorka powtarza po prostu twierdzenia Szelągowskiego¹⁰⁴.

Dopiero wydana w 1980 r. praca Jana Fedorowicza *England's Baltic Trade...* przyniosła pewną zmianę w postrzeganiu związku między omawianym poselstwem a planem małżeństwa z palatynówną. Fedorowicz wykorzystał niebadane do tej pory w tym kontekście źródła angielskie i udowodnił, że Zawadzki musiał poruszać temat małżeństwa zarówno w Hadze, jak i w Anglii¹⁰⁵. Na ustaleniach Fedorowicza oparł się w dużym stopniu Edward Mierzwa, opisując stosunki polsko-angielskie w pierwszej połowie XVII w. Wspomina wprawdzie w swojej pracy o tych samych angielskich źródłach, nie analizuje ich jednak szerzej. Zdaje się, że zupełnie zignorował badania Fedorowicza i Mierzwy Henryk Wisner, który w monografii poświęconej Władysławowi IV w ogóle nie łączy poselstwa Zawadzkiego z projektem kalwińskiego małżeństwa króla¹⁰⁶. Również Zdzisław Taźbierski nie prezentuje żadnego nowego stanowiska w tej sprawie¹⁰⁷. Dokumenty wskazane przez Fedorowicza przywołuje natomiast Andrzej Korytko w swoim artykule dotyczącym małżeństwa z palatynówną¹⁰⁸. Autor ten nie poświęca

¹⁰¹ A. Szelągowski, *Rozkład Rzeszy*, s. 52.

¹⁰² W. Czaplński, *Władysław IV i jego czasy*, Kraków 2008, s. 147.

¹⁰³ A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach*, s. 217.

¹⁰⁴ Z. Trawicka, *Projekt kalwińskiego małżeństwa Władysława IV*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1966, t. IX, s. 93–100.

¹⁰⁵ J. Fedorowicz, *England's Baltic trade*, s. 217–218.

¹⁰⁶ H. Wisner, *Władysław IV Waza*, Wrocław 2009.

¹⁰⁷ Z. Taźbierski, *Związki Polski z Anglią od schyłku XIV do połowy XVII wieku. Studium z dziejów polityki dynastycznej*, Olsztyn 1994.

¹⁰⁸ Por. przyp. 14.

wiele miejsca roli misji Zawadzkiego, ale jego publikacje zasługują na uwagę ze względu na ukazanie wartości depesz weneckich dyplomatów piszących o Anglii jako źródła dla tego zagadnienia. Badania nad angielskimi źródłami kontynuowała Anna Kalinowska, która w artykule pt. *The Polish match? British diplomacy, Poland-Lithuania and the Stuart–Vasa Dynastic alliance project* sygnalizuje potrzebę przeanalizowania tematu małżeństwa z perspektywy angielskiej polityki zagranicznej Karola I¹⁰⁹. Kalinowska uzasadnia to m.in. zastanawiająco długotrwałym i intensywnym zainteresowaniem, jakie Anglicy okazywali wobec tego projektu.

W ostatnich latach najszerszą interpretację genezy planów małżeństwa z pałatynówną zaoferował Ryszard Skowron w książce *Pax i Mars...* Stwierdza, że chociaż instrukcja poselska nie nakazywała Zawadzkiemu prowadzenia rozmów dotyczących małżeństwa, to jednak zadaniem posła w 1633 r. „było nieoficjalne ujawnienie planu króla oraz wysondowanie opinii na ten temat na obu dworach [w Hadze i Londynie]¹¹⁰”. Do wniosków tych zaprowadziła autora analiza relacji Francisca Gordona z sejmu elekcyjnego w roku 1632 i związków dyplomaty angielskiego z Krzysztofem Radziwiłłem, i na tej podstawie uznał, że projekt zrodził się już pod koniec tego samego roku. Zwrócił ponadto uwagę na kontakty Zawadzkiego nie tylko z Elżbietą Stuart, ale również z księżętami Nassau, matką Fryderyka V Luizą Julianną i jej przyrodnim bratem, księciem Fryderykiem Henrykiem, u którego przebywali bracia Elżbiety¹¹¹.

Podsumowanie

Temat poselstwa Jana Zawadzkiego z 1633 r. wciąż nie został dostatecznie opracowany. Zestawienie źródeł zaprezentowanych w niniejszym artykule pokazuje niewykorzystane potencjały tych dokumentów, które są już znane oraz możliwość odkrycia nowych. Szczególnie wartościowy mógłby okazać się zaginiony diariusz poselstwa. Konieczne jest także przeprowadzenie badań w archiwach szwedzkich oraz angielskich, gdzie może znajdować się wciąż niezbadana korespondencja dotycząca misji Zawadzkiego.

Obecnie, na podstawie analizy wiadomości zawartych w opracowaniach historycznych oraz w dostępnych źródłach, możliwe jest ustalenie charakteru omawianej misji. Otóż w zamyśle Władysława IV poselstwo to miało stanowić narzędzie propagandy mówiącej przede wszystkim o jego prawach dziedziczenia korony szwedzkiej, ale także ukazać króla jako władcę tolerancyjnego wobec religii protestanckiej. Ponadto

¹⁰⁹ A. Kalinowska, *The Polish match?*, s. 8.

¹¹⁰ R. Skowron, *Pax i Mars*, s. 127.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 128.

Władysław chciał zbadać reakcję europejskich dworów na swoje plany, zwłaszcza ten dotyczący małżeństwa z palatynówną. Niektóre okoliczności misji Zawadzkiego wskazują na to, że ów projekt zrodził się jeszcze w 1632 r. (lub wcześniej) i także wtedy został już ujawniony Anglikom. Doszło do tego prawdopodobnie podczas pobytu w Rzeczypospolitej Francisa Gordona pod koniec tego samego roku. Świadczy o tym między innymi to, że o rozmowach na ten temat prowadzonych na dworze Karola I zaczęto donosić zaraz po przybyciu Zawadzkiego do Szkocji. Gdyby informacje o planowanym małżeństwie pochodziły od samego Zawadzkiego, wątpliwe jest, aby w krótkim czasie wzbudziły tak zdecydowane reakcje wśród angielskiej szlachty, jak te opisywane przez weneckiego posła¹¹². Wydaje się, że pojawienie się polskiego posła było tylko potwierdzeniem podejrzeń lub nadziei żywionych na angielskim dworze już od jakiegoś czasu.

Zastanawiając się nad tym, jakie miejsce zajmowała sprawa małżeństwa z palatynówną w poselstwie Zawadzkiego należy również zwrócić uwagę na to, że poseł spędził w Anglii i Hadze najwięcej czasu spośród wszystkich odwiedzanych miejsc. Podczas obydwu tych wizyt odbył też największą liczbę spotkań z wysoko usytuowanymi osobistościami. Nie sposób znaleźć innego powodu takiego przebiegu poselstwa, oprócz tego, który z perspektywy Władysława i jego otoczenia najmocniej wiązał te dwa kraje – w każdym z tych miejsc mogły zapaść wiążące w kwestii małżeństwa decyzje.

Powyższe wnioski prowadzą do stwierdzenia, że projekt kalwińskiego małżeństwa mógł w istocie zajmować w poselstwie Zawadzkiego z 1633 r. naczelne miejsce. Należy jednak podkreślić, że nie oznacza to, iż polskiemu królowi rzeczywiście zależało na tym, aby do małżeństwa doszło. Głównym celem było wzbudzenie wiary w otwartość Władysława IV na inne wyznania. Oprócz uzyskania przychylności państw protestanckich, mógł Władysław skorzystać na takiej polityce jeszcze w jeden sposób, a mianowicie poprzez wywarcie presji na cesarza. Polski władca liczył prawdopodobnie na to, że obawa o utratę wpływu na Rzeczypospolitą zmotywuje austriackich Habsburgów do udzielenia mu pomocy w jego dążeniach do odzyskania szwedzkiej korony. Chodziło o bardzo konkretną formę wsparcia, a mianowicie pomoc militarną podczas planowanego przez Władysława wznowienia wojny ze Szwecją. Możliwe, że król nie miał zamiaru przedłużyć rozejmu z Altmarku¹¹³, ale stworzyć sprzyjającą dla siebie sytuację międzynarodową i zmusić Szwedów przy użyciu siły do uznania go za swojego prawowitego króla.

¹¹² Vincenzo Gussoni do doży i senatu, Londyn, 8 VI 1633, *Calendar of State Papers relating to English Affairs in the Archives of Venice*, vol. XXIII, ed. A.B. Hinds, London 1921, s. 174.

¹¹³ W. Czapliński, *Władysław IV*, s. 151–152.

Abstract

The main purpose of this article is to present the role of the diplomatic mission of Jan Zawadzki to the North European courts in 1633 and the role it played in shaping and implementing the foreign policy plans of Władysław IV. In relation to the literature on the subject so far, an innovative approach to the subject of this mission is to transfer the perspective of research from Zawadzki's stay at individual courts, in favor of a comprehensive analysis of his mission. Research conducted in this way shows that the king already had a very complexed vision of his actions on the European arena at the time of taking the throne of the Polish-Lithuanian Commonwealth, as evidenced by the mission of Jan Zawadzki.

Keywords

Władysław IV Vasa, foreign policy, diplomacy, Jan Zawadzki, Northern Europe.